

Культура маўлення: сінтаксічныя нормы беларускай літаратурнай мовы

Сінтаксічныя нормы вызначаюцца сукупнасцю граматычнай правільнасці, сэнсавай дакладнасці і стылістычнай мэтазгоднасці [1, с.486]. Маўленчыя сінтаксічныя памылкі звязаны з парушэннем граматычнай сувязі кіравання паміж галоўным і залежным кампанентамі словазлучэння, няправільным ужываннем аднародных і адасобленых членаў сказа, парушэннем сувязі паміж дзейнікамі і выказнікамі і інш. У маўленчай практыцы найчасцей дапускаюцца памылкі ў будове словазлучэнняў, якія ў беларускай і рускай мовах выражаюць аднолькавыя сэнсавыя адносіны, але маюць граматычныя адрозненні. У беларускай мове ёсць моцнакіравальныя дзеясловы, значэнне якіх рэалізуецца ў строга вызначанай канструкцыі. Такія дзеясловы патрабуюць ад залежных слоў (назоўнікаў, займеннікаў) толькі пэўнага склону. Спынімся на іх.

У беларускай мове	У рускай мове
<p>1. Дзеясловы ветлівасці <i>дзякаваць, аддзячыць, падзякаваць, выбачаць, прабачаць, дараваць</i> кіруюць залежнымі назоўнікамі (займеннікамі) і патрабуюць ад іх формы давальнага склону: <i>дзякаваць настаўніцы, дараваць яму.</i></p>	<p>1. Залежныя словы ўжываюцца ў вінавальным склоне: <i>благодарить учительницу, простить его.</i></p>
<p>2. Пры дзеясловах са значэннем руху, перамяшчэння (<i>ісці, бегчы, ехаць, ляцець, плыць</i>) і волевыяўлення (<i>наслаць, накіраваць, выправіць, адправіць</i>), калі яны маюць мэтавае значэнне, ужываюцца назоўнікі ці займеннікі ў вінавальным склоне з прыназоўнікам па: <i>наслаць па сшыткі, ехаць па дзяцей, ісці па бацьку.</i> Калі з названымі дзеясловамі спалучаюцца назвы ягад, грыбоў ці словы <i>ягады і грыбы</i>, то назоўнікі таксама маюць форму вінавальнага склону, але ўжываюцца з прыназоўнікам у: <i>пайсці ў грыбы, паехаць у апенькі, наслаць у ягады.</i> У складзе такіх словазлучэнняў можа ўжывацца і прыназоўнік па: <i>пайшлі па маліны, па брусніцы.</i></p>	<p>2. Ужываецца назоўнік (займеннік) творнага склону з прыназоўнікам за: <i>послать за тетрадьми, ехать за детьми, пойти за грибами, отправить за ягодами.</i></p>
<p>3. Дзеясловы <i>смяяцца, здэкавацца, кпіць, іранізаваць, глуміцца, дзівіцца, жартаваць, цешыцца</i> кіруюць родным склонам з прыназоўнікам з: <i>цешыцца з дачкі, насміхацца з няўмекі, кпіць з яго.</i></p>	<p>3. Кіруюць творным склонам з прыназоўнікам над: <i>шутить над ней, подтрунивать над соседом, издеваться над братом.</i></p>

<p>4. Пасля дзеясловаў <i>ажаніць, ажаніцца, жаніцца</i> ўжываецца назоўнік (займеннік) у форме творнага склону з прыназоўнікам з: <i>ажаніць з удавой, ажаніцца з Тацянай, жаніцца з ёй.</i></p>	<p>4. Пры такіх дзеясловах назоўнік (займеннік) ставіцца ў месным склоне з прыназоўнікам на: <i>жэніцца на Табяне, жэнілі на ней.</i></p>
<p>5. Пры словах <i>хварэць, хворы</i> назоўнік (займеннік) ужываецца часцей за ўсё ў форме вінавальнага склону з прыназоўнікам на: <i>хварэць на коклюш, хворы на грып, хварэць на раматыс.</i></p>	<p>5. Залежнае слова ўжываецца ў форме творнага склону: <i>болеть коклюшем, больной гриппом, болеть ревматизмом.</i></p>
<p>6. Пры дзеясловах і назоўніках дзеяння залежнае слова мае форму меснага склону і ўжываецца з прыназоўнікам па. Паміж кампанентамі ў такіх словазлучэннях выражаюцца розныя адносіны – прасторавыя, часавыя, аб'ектныя і інш.: <i>хадзіць па аўдыторыях, займацца па вечарах, сумаваць па блізкіх.</i></p>	<p>6. Назоўнік (займеннік) мае форму давальнага склону з прыназоўнікам по: <i>ходіць по аўдыторыям, займацца по вечерам, грустить по близким.</i></p>
<p>7. У дзеяслоўных словазлучэннях з прыназоўнікам <i>праз</i> могуць выражацца прычынныя адносіны (<i>спазніцца праз цябе, не прыехаць праз хваробу</i>), лакальныя (<i>уляцець праз акно, увайсці праз дзверы</i>), часавыя (<i>прыехаць праз месяц, зайсці праз дзень</i>). Прыназоўнік <i>праз</i> уваходзіць у склад такіх словазлучэнняў, як <i>гаварыць праз слёзы, усміхацца праз сон, шаптаць праз зубы.</i></p>	<p>7. Ужываюцца розныя прыназоўнікавыя канструкцыі: <i>опоздать из-за тебя, влететь через окно, приехать через неделю, говорить сквозь слёзы, шептать сквозь зубы.</i></p>
<p>8. Дзеясловы маўлення, думкі, пачуцця (<i>гаварыць, распытваць, разважаць, думаць, непакоіцца, хвалявацца, маўчаць, клапаціцца</i>) звычайна кіруюць залежным словам вінавальнага склону з прыназоўнікам пра: <i>гаварыць пра ўрокі, клапаціцца пра сястру.</i> Канструкцыі з прыназоўнікам <i>аб</i>, як правіла, характарызуюць мову афіцыйнага і навуковага стыляў.</p>	<p>8. Залежнае слова ўжываецца ў форме меснага склону з прыназоўнікам о (об): <i>говорить об уроках, беспокоиться о сестре.</i></p>

Спецыфікай вызначаюцца і іншыя словазлучэнні беларускай мовы:
вызначыць на смак – определить по вкусу,
сказаць (зрабіць) пад сакрэтам – сказать (сделать) по секрету,
спяваць на поўны голас – петь во весь голос,
бачыў на свае вочы – видел своими глазами,
чуў на свае вушы – слышал своими ушами,
знаходзіцца ў суседстве – находится по соседству,

*пісаць на адрас – пісаць по адрэсу,
чытаць самому сабе – чытаць про себя,
чытаць пра сябе – чытаць о себе,
глядзець сябе – смотреть за собой,
спазнацца з бядою – испытать беду,
забыцца на сон – забыть о сне,
жыць пры дзецях – жить с детьми,
тлумачэнне памылак – работа над ошибками,
пах ідзе з ветрам – запах идет по ветру,
разжыцца на грошы – разжиться деньгами,
дзівіцца з чаго – удивляться чему,
зрачыся сваіх слоў – отречься от своих слов*

Практыкум

1. Перакладзіце словазлучэнні на беларускую мову. Адзначце асаблівасці беларускіх формаў.

Болен гриппом, видел своими глазами, смелее брата, два долгих года, пойти за грибами, определить по вкусу, благодарить людей, сбегать за тетрадами, следить за собой, похожий на брата, заведующая садом, мне болит голова, рассказывать об отце, заботиться о детях, говорить о своих делах, споткнуться о пень, ухаживать за больным, простить его, дом отца, опоздать из-за дождя, ориентироваться по солнцу, жить ради себя.

Адказ:

Хворы на грип, бачыў на свае вочы, смялейшы за брата, два доўгія гады, пайсці ў грыбы, вызначыць на смак, дзякаваць людзям, збегаць на шывіткі, глядзець сябе, падобны да брата, загадчыца садка, у мяне баліць галава, расказваць пра бацьку, клапаціцца пра дзяцей, гаварыць пра свае справы, спатыкнуцца на пень, даглядаць хворага, дараваць яму, бацькаў дом, спазніцца праз дождж, арыентавацца на сонца, жыць для сябе.

2. Знайдзіце і выпраўце памылкі ў будове словазлучэнняў.

1. Бацька прастудзіўся і захварэў грыпам. 2. Можаш смяяцца нада мной, але я вымушана сказаць праўду. 3. Даруйце, мы спазніліся з-за хваробы. 4. Ад сполаху хлопчык не мог сказаць ні слова, толькі шаптаў сквозь зубы. 5. Па вечарам мы хадзілі ў басейн. 6. Пасля войска Андрэй тут жа ажаніўся на Ніне. 7. Валя была старэйшая мяне толькі на год. 8. У пяці метрах ад нас раслі маладзенькія баравічкі. 9. Хвалявацца аб дачцэ маці пачала адразу, як толькі развіталася з ёй. 10. Дзякуем вас за ўдзел у канцэрце.

Адказ:

1. Бацька прастудзіўся і захварэў на грип. 2. Можаш смяяцца з мяне, але я вымушана сказаць праўду. 3. Даруйце, мы спазніліся праз хваробу. 4. Ад сполаху хлопчык не мог сказаць ні слова, толькі шаптаў праз зубы. 5. Па вечарах мы хадзілі ў басейн. 6. Пасля войска Андрэй тут жа ажаніўся з Нінай. 7. Валя была старэйшая за мяне толькі на год. 8. За пяць метраў ад нас раслі маладзенькія баравічкі. 9. Хвалявацца пра дачку маці пачала адразу, як толькі развіталася з ёй. 10. Дзякуем вам за ўдзел у канцэрце.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Беларуская мова: Энцыкл. / Беларус. Энцыкл.; пад рэд. А.Я. Міхневіча; рэдкал.: Б.І. Сачанка (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 486.
2. Янкоўскі, Ф.М. Роднае слова / Ф.М. Янкоўскі. – Мінск: Вышэйш. шк., 1972. – С. 28-42.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ